

Vägen genom Galtebol o Byn

Gyllenii färder...

Petrus Magni Gyllenius (1622 – 1675), d v s Per Månsson från Södra Tofta i Ölme, var en av de få bondpojkar i Värmland vid denna tid som fick läsa och förkovra sej genom studier i Karlstad och senare vid prästutbildning i Åbo. Efter många år som praktikant och ”magister” här och var i Värmland, blev han slutligen utsedd till kyrkoherde i Bolstads socken i Dalsland i slutet av 1660-talet, där han avled 11 januari 1675.

Ett värdefullt historiskt dokument är hans egen dagbok ”Diarium Gyllenianum”, där han varvar självbiografiska noteringar med erfarenheter från sina omfattande resor i främst Värmland, men också på andra håll både i Sverige och Finland. Hans noteringar ger liv åt tid, bygd och människor, som annars skulle ha varit okända för eftervärlden.

Där finns några exempel med anknytning till Byn o Galtebol i Gillberga. I slutet av april 1641 var han på resa i västra Värmland och anlände slutligen till socknarna Holmedal och Karlanda...

”...

Den 27 (Aprilis) begoffvo vij oss på hemvägen och kommo til Sillerudh til Trubyy.

Den 28 kommo vij til Gilberga, thär vij voro om natten i en gårdh benämbd Byn.

Den 29, tå vij kommo til Borwijk, war thär en borgare, iffvar vidh nampn, ifrån Carlstadh, medh huilcken vij kommo på bååt, och sent om quellen hinde vij till staden...

Drygt 11 år senare - 20 juli 1652 - var han och vännen Andreas (Hultenius?) i Karlstad....
(Vfon sid 144)

”....

Den 21 kommo vij til staden, och om afftonen drogo vij tädhan och kommo til Noorss prästegårdh.

Den 22 reste vij tädan och kommo till Galtebool i Gillberge sockn (på wäster sijdan Malssiöö begynness landswägen öffver Steenereskogen, som räcker til Skägbyn /= Skaggebol?/ uthi Wärmeskogh sockn en mijl långh.)

Den 23 drogo vij ifrån Galtebool, och när vij kommo til Gillberge älf, öffver hvilcken the wåären tillförende giorde en broo, men en tijdh ther effter föllo några brookaar neder; ther färiade vij våra hästar öffver, och kommo til Öckne, och samma dagen drogh Andreas åth Sillerud.... ”

De följande dagarna besökte Gyllenius socknarna Huggenäs, By och slutligen Kila prästgård...

”....

Den 29 drogh jag tädhan och til Öckne i Gillberga, ther iagh war om natten, och samma dagen hörde iagh gööken.

Den 30 war then tridie stoore bönedaghen, och tå folgde iagh them i Öckne på bååt til Gilbergz kyrckian upføre älfven, och hästen lätt iagh rijda omkringh, och tå bläss nordan ganska hårdt, och älfven war en stoor halffmijl långh. ifrån kyrckian gick iagh til Gilbergz prästegårdh.

Den 31 drogh iagh tädan och kom öffver elfven widh Högsäter till Fyxnääss. Sedan redh iagh öffver Gillbergz fjället åth Rådha, sedan til Borwijk och igenom Grumsshärat och til Meedhskogh, thär cappelan her Eskil boor, thär iagh war om natten...”

21 - 22 augusti 1655 var Gylleinus åter på besök i prästgårdarna i By och Kila... (Vfon sid 173)

”....

Den 23 drogho vij thädan och til Öckne i Gillberga sockn, thär woro vij in til afftonen. Sedan redo wij til en gårdh öster sijdan elfven, som hett Hult; thär satte vij våra hästar och foro så öffver elfven til Gilberga prästegårdh.

Den 24 woro vij vidh kyrckian, och sedan vij hade töffvat i prästegården några timmar, rodde vij öffver elfven til hästarna och redo sedhan öffver Gillbergefiällen och til Flookerudh i Grumss sokn til natten....”

Kommentar:

Här är det inte säkerställt varifrån man red, men med tanke på att hästarna befann sig i Hult, så förefaller det mest rimligt att man tog vägen över Galtebol och Byn för sin resa till Grums. Den andra vägen norrut (över Odenstad, Fyxnäs, Skotten och förbi Råda) borde ha blivit påtagligt längre. Intressant är vidare pluralformen ”*Gillbergefiällen*” vilken möjligen kan tolkas som att det inte är ett särskilt berg som avses utan flera höjdparter, och detta skulle också kunna tyda på att man tog vägen över Galtebol och Byn.

Allmänt:

Vägarna var under 1600-talet var i så dåligt skick att ännu på 1600-talet fanns inga gästgiverier... Det framgår dock i en skrivelse fr omkr 1611 till änkedrottning Kristina (Karl IX:s gemål) att kh Andreas Nicolai i Gillberga (1588 – 1629) fick ställa upp ekonomiskt då han ”sitter likväl uti en stor gästväg och måste göra stora utlagor”

Vid ett ting i Långelanda, Nordmarks hd i januari 1671 anges att fogden (kronbefallningsmannen) mellan över Västersysslet, Jon Larsson i Öckne hade fått befallning om att organisera postlöpandet mellan Karlstad och Nordmarken. I detta sammanhang tillsattes en postbonde i Öckne och en i hmnt Backa i Långserud, beläget i närheten av kyrkan....

... det fanns vid den tiden ”körbar väg” fanns mellan Tveten (Holmedal) i Nordmarks sn i väster, via Backa och Årjäng (Silbodol), Svensbyn (Sillerud), Backa (Långserud), Öckne (Gillberga) -> Borgvik och Malsjö i Grums sn. Och från sistnämnda dels – söderut - till Malöga i Ed(?) och därefter mot Karlstad och dels norrut, mot Skärnäs i Värmskog sn och vidare mot Stavnäs och Högerud... Uppenbart gick alltså sträckan mellan Öckne och Borgvik över Byn!

I Gillbergs häradsrätt tog man upp frågan om de vägfarandes besvär o klagomål redan i mars 1686 (Magnell s 1834). Det påpekas att inget gästgiveri finns i häradet "och dhe resande däröfwer icke lijtet klagha som intet kunna fort komma...". Efter diskussion och omröstning utses ett antal hemman att inrätta gästgiverier - Byn i Stavnäs, Högerud i Högerud ("Huru i Huru"), Ökne i Gillberga, Töresbol i Glava, Gisslebyn i Långserud och Näs i Svanskog.

Initiativet blev uppenbarligen framgångsrikt och snart blev det uppenbart att behovet inte bara fanns för resenärer norr- och västerut, utan i takt med ökad befolkning o trafik framfördes krav på att även östervägen skulle underlättas. Bevarade handlingar finns som visar att det därför "förordas ett skjuts-ombyte i Byn" daterat 4 sept 1736.

Oklart när förslaget gavs laga kraft, men enligt kartor och andra dokument framgår att ett sådant fanns på plats åtminstone 28 juli 1764. I början av 1800-talet finns uppgifter om att gästgivargården i Byn (t ex 1815¹) förmådde skjutsa med 8 egna hästar och fick ansluta med 9 reservhästar - summa 17. (Som jämförelse: Ökne förfogade över 64 hästar!) Hemmanet Råda, som dittills varit anslaget till reserver undslapp skjutsning.

--

---

¹ Ex vis i mantalslängden 1815 noteras som första punkt att hemmanet Byn förfogar över "Skjutsombyte och 1 Quarn till husbehof."

En kartbild från 1730-talet, med de viktigaste anhalterna för
dåtidens resenärer noterade. Ännu ingen station mellan Backa i
Långserud och Borgvik således.

.....

I en "Beskrivning över vägkartan" 1791 som kronofogden i Västersysslet Johan Didrik Ekman
1795 insände till kanslirådet Johan Elers, och som upptar sysslets samtliga skjutombyten och
gästgivargårdar, förekommer benämningen gästgivargård enbart i samband med Ökne i Gillberga.

Enligt "Transumt av kungl. Beslut av den 28 okt. 1817 angående anförda besvär rörande
skjutreglering inom Gillbergs härad" .... åberopas befallningsman Em. Poignants projekt
angående "håll- och reservskjutsens reglering" som antogs och fastställdes 1815. Där framgår
bl a att Gästgivargården Byn i Gillberga sn förmådde .... skjutsa med 8 egna hästar och fick
anlita 9 reservhästar, summa 17. Hmnt Råda som dittills varit anslaget till reserven undslapp
skjutsning.

xxx

I Gillbergs härads dombok 1781 – 1787 (A1a:26, bild 1110) finns en originell prislista för
resande i bygden, som rimligen bör ha varit aktuell i Byn.

Den 14 Februari 1781 § 86.

Till efterlefnad wid Gästgifverierna och Skjutsombytningsställen här i Häradet,
upprättades, efter nuvarande pris i orten, följande Taxa:

1 måhltid mat af 3ne goda rätter, förswarligt lagad: 4 Rdr
1 dto förswarlig husmanskost: 2 Rdr
En kanna bättre dricka elr öl: 1 Rdr, 6 skilling
1 kanna Swagdricka: 9 skilling
Ett behållit Lius: 9 skilling
Kammare och Säng öfwer natten: 1 Rdr
En sämre Säng: 6 skilling
En Eldbrasa: 6 skilling
En Kanna Hafra: 1 Rdr
1 Lispund godt hö: 3 Rdr
1 Dto Hafrehalm: 1 Rdr, 6 skilling
En kärfwe långhalm: 1 Rdr
En kaka hafrebröd: 3 skilling (runstycken?)
En kanna hästemiöl: 1 Rdr
Ett tiog ägg: 4 Rdr
En kanna söt miölk: 1 Rdr 6 skilling
En dto Sur: 9 skilling

Hwilken Taxa dock ödmiukeligen hemställas Konungens Respective Befallningshafwandes
fastställande och utfärdande.

XXX

Vid ett möte med kronofogde Emanuel Poignants sammanträde med häradets jordägare februari 1805 dryftades ett förslag om eventuell nedläggning av vägen mellan Nysäter och S. Borgvik och borttagandet av Nysätersbron, som i så fall skulle bli onödig. Istället skulle en ny väg skapas från Aspsäter och söderut.

Representanter från Stavnäs och Värmskog gillade förslaget, men befolkningen i nedre delen av Gillberga – genom ombudet Sven Jonsson i Nysäter – var av annan mening och påpekade att under krigstider skulle Nysätersbron bli oumbärlig vid alla transporter upp mot norska gränsen.

Förslaget om indragning av vägsträckan Nysäter – S. Borgvik och rasering av Nysätersbron, senast framfört 1805 – se ovan – ville HR inte tillstyrka. Följderna skulle bli ökade kostnader för Gillbergs hd, längre omväg för Nordmarks häradshövding till östra delarna av provinsen och stora svårigheter vid transporter över älven i händelse av krig. Denna vägdelning blev godkänd att gälla och fastställdes av KB (Konungens befallninghavande) den 16/4 1819.

Nämnda år betecknades såsom huvudvägar först och främst de båda landsvägar, som löpte från norr genom häradet på Glavsfjordens båda stränder och möttes vid Högsäters färja samt fortsatte till Näs härads rå. En annan huvudväg kom från Nordmarks hd och passerade genom Gillbergs hd till Grums hds rå. (Detta bör alltså vara den sträckning som gick över Byn – Södra Borgvik – min anm).

Samtliga huvudvägar var försedda med gästgiverier, hade en bredd av 10 alnar (ca 60 – 65 cm) och var indelade till allmänt underhåll efter hemmanstalen (sid 344)

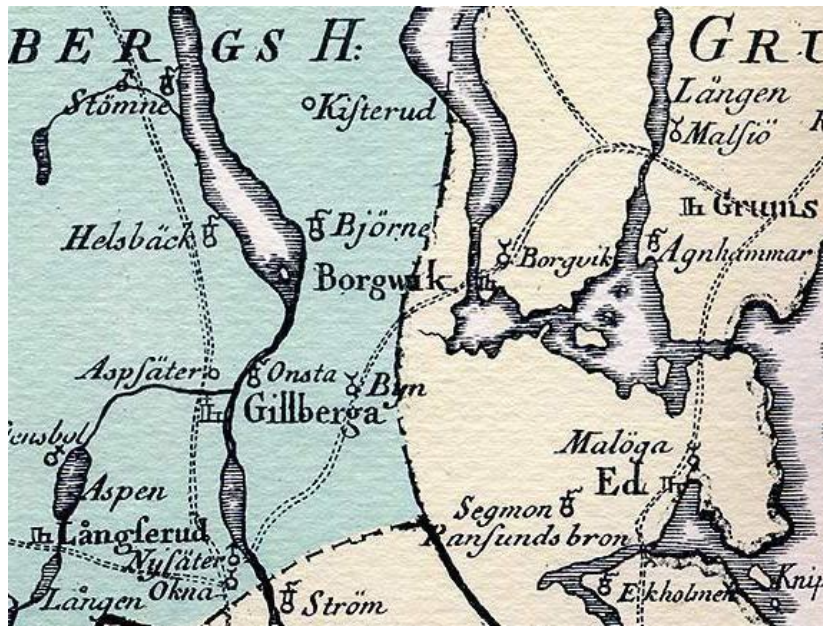
En vägkommitté utsågs och som sammanträdde flera gånger 1845 – 1848. Beslut fattades att vägen från torpet Skotten till Grums rå skulle upparbetas förbi Odenstad, utan omväg förbi hmnt Hult... Som allmänna vägar ville kommitterade anse dels vägen från Näs hds rå genom Gillbergs hd till Jösse hds rå, dels vägen från Grums hds rå till Nordmarks hds rå (alltså genom hmnt Byn) vilka skulle underhållas till 10 alnars bredd, medan övriga häradsvägar skulle hålla en bredd av 8 och sockenvägarna 6 alnar.

Efter ytterligare förhandlingar 1849 beslöts om vägarbeten på ett flertal ställen i häradet – bl a vägarna mellan Nysätersbron och Grums hds rå.

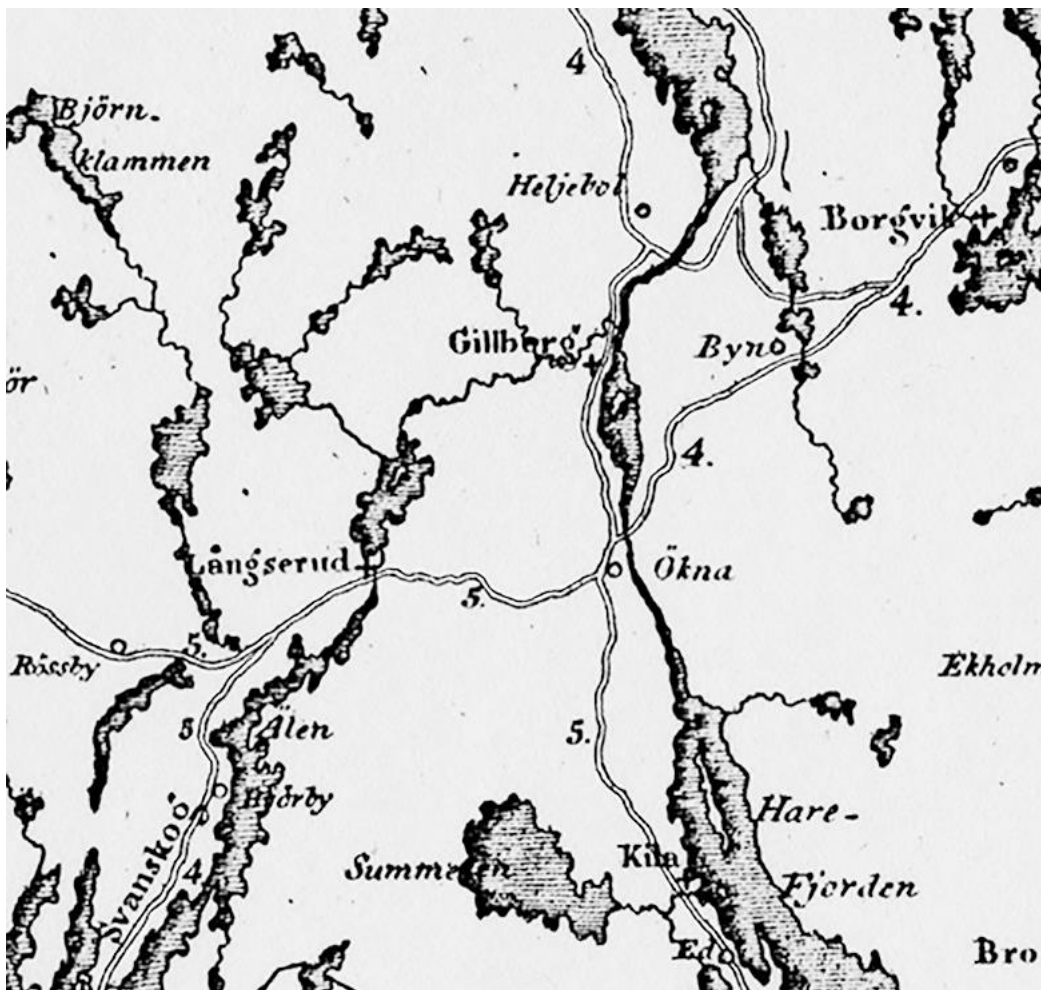
/Intressant är dock att gästgiveriet i byn indrogs 1 juni 1864, alltså ca 3 år efter att den nya "raksträckan" förbi Byns centrum hade byggts 1861. Möjligen var dock denna väg till en början tämligen vattensjuk – åtminstone under våren. Omfattande utdikningar krävdes vid upprepade tillfällen./

Källa: Ernvik, Arvid (1974). Att resa i Värmland I och II,

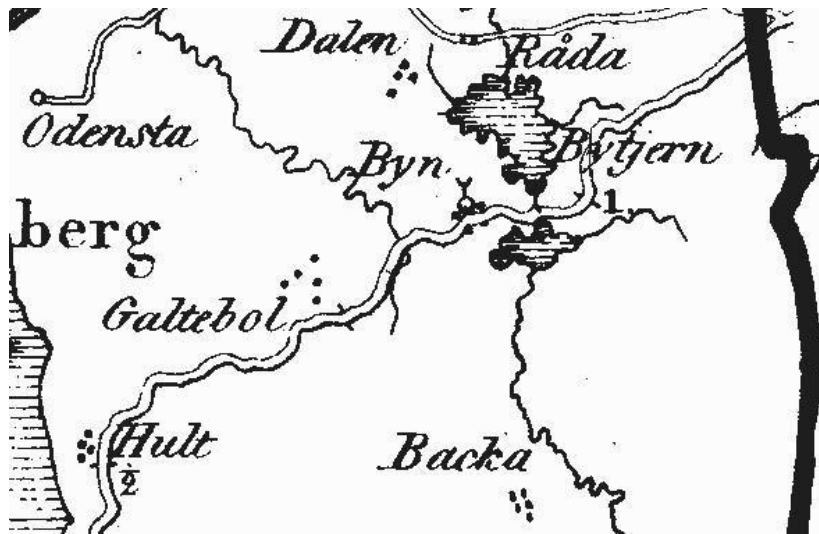
.....

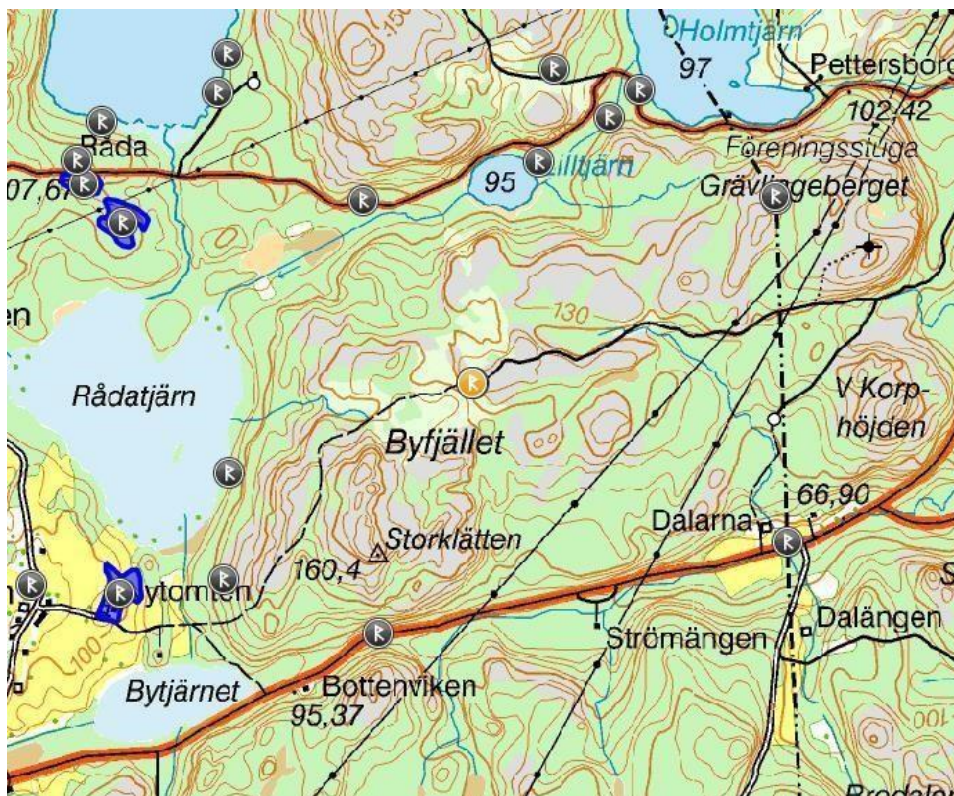
Områdets landsvägar 1783. Byn noteras som mellanstationen mellan Ökna och Borgvik.

Lands- och vattenvägar i Värmland 1813

Hermelins Värmlandskarta från första hälften av 1800-talet. Främst gårdarna i Hult, Galtebol och Byn har tydlig anknytning till den slingrande landsvägen.

På Riksantikvarieämbetets fornminneskarta framgår den gamla vägens sträckning över Byfjället. Nedtill framgår den nya raksträckan fr 1860-talet...

--

Vi vet inte särskilt mycket om exakta platsen för gästgivargården, hur den såg ut eller vad som hände utefter vägen genom Byn, men det bör tidvis ha varit ganska tät trafik av både folk o få inte minst i tider då Nysäters marknad i augusti/september lockade besökare från Borgviks bruk. 1836 kom ex vis klagomål från den församlingen att spritmissbruket vid den marknaden hade nått förfärande nivåer – vilket rimligen bör ha setts och hörts rätt väl i både Byn o Galtebol.

Att vägsträckan var besvärligt kuperad – inte minst över Byfjället - och att stugorna husen låg tätt hopgyttrade därkring framgår tydligt av förhandlingsprotokollen vid Laga skiftet på 1840-talet.

Hur Byns gästgiveri såg ut vet vi inte. Det kan dock ha varit den byggnad som vid Laga skiftet på 1840-talet anges vara hemmanets enda 1 ½-planshus. Ovanstående bild från norra Värmland, kan möjligen ses som ett exempel på en sådan enkel lantlig hustyp från början av 1800-talet.

Skillnaden på gästgivargård och skjutsstation/skjutshåll i äldre tid är inte lätt att klarlägga. Särskilt inte när det gäller de mindre inrättningarna långt ifrån huvudstråken genom en bondebygd. Sannolikt var det ingen större skillnad - för Byns del används båda benämningarna när de dyker upp i olika sammanhang (domböcker, lantmäterihandlingar och kartor...) – det handlade troligen om en enkel, kanske lätt ombyggd bondstuga som sköttes av ortens tjänstefolk. Man förmådde härbärgera ett fåtal resande; mathållningen var sannolikt enkel o anspråkslös, hästar och kuskar lätt räknade...

Gästgiveriet i Byn drogs in 1/6 1864 (Källa: Ernvik).

Närmaste "granne" ca 1 mil västerut var därmed Ökne, och dessförinnan fanns Rudsbyn i Långserud. Motsvarande station öster om Byn var Södra Borgvik.

Att det emellertid fanns viss kritik av verksamheten framgår av domboken vid Gillbergs härads vinterting 16 november 1819 §2. Ärendet redogör för en diskussion kring Byns kapacitet med tanke på antalet husrum, skjutsordning och avstånd mellan stationerna, särskilt för långväga resenärer.

Måne en bättre lösning vore att öppna en helt ny station i Galtebol? Efter en stunds överläggning enas man dock om att Galtebol "... är längre från allmänna landsvägen beläget...", att antalet rum i Byn trots allt borde räcka för både gästgivare och resenärer samt att "... något annat tienligt hemman med detta wid vägen icke finns...". Därmed godkänns och stadfästs den fortsatta verksamheten i Byn och undertecknas av "Expeditions kronofogden" Sven Traung.

Det är inte helt säkerställt var gästgivargården exakt låg, men det förfaller vara rimligt att den låg i direkt anslutning till vägen genom Byn, troligen den större här inringade byggnaden vid siffran 132. I så fall bör Gammelberget vara vid siffran 130, alltså där vägen från söder möter upp.. /Detalj ur kartan vid laga skiftet 1840-talet/

--

En mindre hemmansdel av Eken (ev i södra delen) ägd av Olof Persson (f 1781), säljs till Gammelberget 21 feb 1840! OP utflyttar till Ökne 1841, och det bör vara ganska tydligt att det är på denna hemmansdel som gästgiveriet låg...jmf kartor o ägouppgifter vid skiftena 1800 och 1840-talet! Detta bör förklara den muntliga tradition som Brodin återger i sin bok på sidan 33 ...**"Gamleberget var fordom gästgivaregård, vars stallbyggnader stod på Nytomta..."**. (Brodin s 33).

Själva byggnaden revs dock ngn gång under/efter 1860-talet...

Rester av en äldre gård (ev den äldsta "Bygården") kan ha funnits kvar innan Nytomta byggdes upp på 1840-talet, och fungerat som stall för Byns gästgiveri/skjutsombyte. Den troligen muntliga uppgiften om detta finns noterad i Brodins Gillbergabok.

XXX

En liten vardagsincident vid gästgiveriet i Byn, finns återgiven i domboken för Gillbergs härad 12 april 1850.

Länsman Per Eriksson har kallat kronofjärdingsman Anders Jansson från Korsbyn i Karlanda, Nordmarks sn, till tinget för att denne i egenskap av fjärdingsman låtit en häktad hästhandlare? Olof Fredrik Larsson Quick rymma från gästgivaregården Byn i Gillberga sn, natten emellan 30 och 31 december (natten till nyårsafton) 1849. Quick var på väg till länshäktet i Karlstad.

Sällskapet hade kommit till gästgivargården omkring kl. 23 ("kl 11") och då var även en annan fånge Gustaf Christian Sundin (från Norge) ihopfängslad med Qvick via "Handklöfwar".

De hade stannat en stund, men kl. 24 ("kl. 12") skulle de fortsätta resandet. Hur det nu var så väntade man till kl 01.00, för att hästen skulle få lite mat och vila, och att fjärdingsman Anders Jansson ville sova en stund. Denne letar då upp den stuga där "wärdfolket" Erik Pettersson och hans hustru Annika Persdotter bodde, "och der äfwen fångarna sattes på en bänk, framföre spiseln". Ett brinnande ljus placerades på ett bord.

Fjärdingsman blir efter en stund väckt av Britta Persdotter, som ropar att allt inte stod rätt till. Ljuset hade släkts och Qvick var försvunnen. Denne hade tydligen lyckats dra handen ur handkloven och stuckit sin kos, medan den andre fången satt kvar. Jansson sprang ut och upptäckte spår på "landsvägen westerut", som gick till en söderut gående väg. Fjärdingsman lyckades dock inte hitta rymlingen i mörkret.

Om allt detta vittnar nu Erik Pettersson vid tinget, hustrun Annika Persdotter är dock sjuk och frånvarande vid tillfället.

Domstolen beslutar att Anders Jansson döms till böter för sin försummelse... och att Erik Pettersson får ersättning för sin tingsresa till Häljebol.

--